DÔCHODKOVÝ SYSTÉM V SR A JEHO UDRŽATEĽNOSŤ

Marta Urbaníková, Viera Papcunová

Abstract

Pension systems are part of social insurance. The pension system should provide adequate living standards of citizens in the post - productive age, but also should not to excessive burdens the public finances. The paper characterizes the pension system in the Slovak Republic, which has undergone significant reform. Key requirements for long-term operation of this system are sustainability and stability. Major impact on the sustainability of the pension system has demographic trends of society. The paper on the basis of demographic projections analyzes the different factors influencing sustainability of the pension system: retirement age, the amount of contributions for retirement insurance and extent of salary replacement. At the end of paper we are recommended more parametric changes of the pension system.

Keywords: pension systems, demographic change, deficit, parameters of pension system, sustainability

Úvod

V posledných dvadsiatich rokoch sa problematika penzijných systémov čoraz častejšie objavuje v ekonomických a politických diskusiách vo väčšine štátov EÚ a OECD nakoľko dôchodkové systémy výrazne ovplyvňujú verejné financie. Dôchodkový systém môžeme charakterizovať ako systém, ktorý poskytuje akceptovateľnú mieru náhrady príjmu populácii v poproduktívnom veku. Úvahy o penzijných systémoch sa ešte viac prehĺbili v dôsledku poklesu výkonnosti svetovej ekonomiky, ekonomickej a finančnej krízy, raste deficitov a verejných dlhov. Do popredia sa dostáva otázka finančnej udržiateľnosti penzijných systémov, ktoré výrazne zasahujú do verejných financií. Obavy z narastania nerovnováhy penzijných systémov boli spôsobené predovšetkým demografickými zmenami. Starnutie obyvateľstva a jeho negatívny dopad na fiškálnu udržiateľnosť spôsobili, že penzijné schémy prešli transformáciami, ktoré sa vyznačujú zmenou parametrov PAY AS YOU GO penzijných systémov, alebo transformáciou jedno pilierových PAY AS YOU GO penzijných systémov na viac pilierové penzijné systémy, prípadne boli vypracované schémy garantujúce minimálnu dávku poskytovanú štátom v kombinácii s dopĺňujúcou schémou súkromného sporenia na dôchodok.

Podľa štúdie s názvom Global Pension Atlas 2016, v ktorej analyzujú odborníci demografický vývoj a dôchodkový systém v 50 vybraných krajinách sveta,

sa Slovensko umiestnilo na 35 mieste. Príčinou takéhoto umiestnenia bolo okrem demografických faktorov, ako sú rýchle starnutie populácie a nízka pôrodnosť aj priveľké náklady na vyplácanie dôchodkov. Z krajín V4 sa lepšie umiestnili Česko, Poľsko aj Maďarsko. Prudký pokles pôrodnosti a odchod silných ročníkov tzv. „Husákových detí“ do dôchodku robí zo Slovenska najviac starnúcu krajinu.

V štúdií sa nachádza mapa udržateľnosti dôchodkových systémov, ktorá ukazuje, že z dlhodobého hľadiska má najmenej udržateľný dôchodkový systém Thajsko, Brazília a tiež aj Japonsko. Dôvody sú v každej krajine iné. V Thajsku, ktoré v rebríčku skončilo na poslednom 50. mieste, je to extrémne nízky vek odchodu do dôchodku (55 rokov), spojený s rýchlym starnutím obyvateľstva. Vyspelé Japonsko má problémy v dôsledku prestarnutého obyvateľstva a veľmi vysokého verejného dlhu. Za zmienku stojí Grécko, ktoré sa vďaka zavedeniu reforiem a úsporných opatrení posunulo z posledného miesta v roku 2011 o sedem priečok vyššie. Štúdia uvádza, že problémy s udržateľnosťou sa neočakávajú v Austrálii. Vďaka jej štíhlemu štátnemu aparátu a rozvinutému kapitalizačnému systému je krajinou s najudržateľnejším systémom na svet. Úspech protinožcov nasledujú Švédsko, Nový Zéland, Nórsko, Holandsko, ďalej Dánsko a Švajčiarsko. Uvedená štúdia hovorí o nutnosti dôchodkových reforiem. Dôchodkové reformy predstavujú v krajine veľmi komplikovaný proces vyžadujúci si správne určenie vzťahov medzi verejným PAY AS YOU GO systémom a súkromnými kapitalizačnými piliermi.

Dôchodkový systém v SR

Štátny dôchodok, u nás známy ako I. pilier, zaviedol po prvý raz pruský kancelár Otto von Bismarck v roku 1889. Systém podobný Bismarckovmu sa postupne rozšíril do celého vyspelého sveta. Zmena demografického správania a ďalšie ekonomické a politické zmeny vyžadujú jeho reformu. Na nevyhnutnosť reformy dôchodkového systému v SR reagovala vláda už v roku 2002 v programovom vyhlásení. Dôchodkový systém na Slovensku prešiel veľkou reformou v rokoch 2003-2005, pričom väčšina zákonov tejto reformy nadobudla účinnosť v roku 2005. Legislatívny rámec dôchodkového systému predstavuje Zákon č. 43/2004 Z. z. o starobnom dôchodkovom sporení a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Od 1. januára 2005 pozostáva dôchodkový systém na Slovensku z troch pilierov:

I. pilier predstavuje povinné dôchodkové poistenie, je priebežným pilierom dôchodkového zabezpečenia. Je organizovaný Sociálnou poisťovňou. Ekonomicky aktívni obyvatelia sú povinní platiť zo svojej hrubej mzdy, resp. vymeriavacieho základu odvody na starobné poistenie do Sociálnej poisťovne a tá obratom z vyzbieraného poistného vypláca starobné dôchodky súčasným penzistom.

II. pilier sa nazýva kapitalizačný alebo sporivý pilier a je reprezentovaný osobnými dôchodkovými účtami v dôchodkových správcovských spoločnostiach

(DSS). Ak sa občan rozhodne zapojiť do 2. piliera, celková výška odvodov sa nezmení, iba sa rozdelí. Časť si ponechá sociálna poisťovňa a časť pôjde na dôchodkový účet občana v DSS. Úspory v dôchodkových fondoch sa budú akumulovať a investovať. Po dosiahnutí dôchodkového veku bude sporiteľ poberať dôchodok z dvoch zdrojov, zo Sociálnej poisťovne a zo zhodnotených peňazí na dôchodkovom účte. Výšku dôchodku z II. piliera ovplyvňuje dĺžka sporenia, príjmy z ktorých sa platili odvody, vek odchodu do dôchodku a výnosy v dôchodkových fondoch, ktoré budú závisieť od vývoja na finančných trhoch. V čase prijatia reformy do II. piliera museli povinne vstúpiť občania, ktorí ešte nikdy neboli v dôchodkovom systéme a po prvýkrát sa do dôchodkového systému zapojili kedykoľvek po 1. januári 2005. Z ekonomických a politických dôvodov však bola povinná účasť v druhom pilieri zrušená, obnovená a opäť zrušená. V súčasnosti je účasť v II. pilieri dobrovoľná.

III. pilier - Dobrovoľné doplnkové dôchodkové sporenie, je individuálne zabezpečenie sa pred finančnou neistotou. Nakoľko druhý pilier bol pôvodne povinným kapitalizačným pilierom, tento tretí pilier mal plniť úlohu dobrovoľného kapitalizačného piliera. Doplnkové dôchodkové sporenie sa riadi zákonom č. 123/1996 Z.z. v znení zákona 409/2000 Z.z. a zákonom č. 650/2004 Z.z. Je to dobrovoľná forma dlhodobého sporenia s možnosťou prispievania zamestnávateľa, kde klient uzatvára zmluvu s Doplnkovou dôchodkovou spoločnosťou a zaväzuje sa pravidelne prispievať na svoj individuálny účet v Doplnkovej dôchodkovej spoločnosti. Doplnková dôchodková spoločnosť zhodnocuje vklady svojich klientov a zaväzuje sa vyplácať poistencovi doplnkový dôchodok po splnení náležitých podmienok určených v zmluve a dávkovom pláne.

Pravidlá investovania dôchodkových fondov sú v rôznych krajinách rôzne a diskusie o kvantitatívnych limitoch sa vedú aj na Slovensku. Smernice EÚ o investičných službách a kapitálovej dostatočnosti v tomto zmysle národných zákonodarcov aspoň čiastočne usmerňujú a zakazujú členským štátom ukladať dôchodkovým fondom povinnosť investovať do konkrétnych kategórií aktív alebo podmieňovať niektoré investície stálou oznamovacou povinnosťou (Belanová, 2012).

Odvody na starobné poistenie

Podľa zákona č. 461/2003 Z. z. ekonomicky aktívny obyvateľ sú povinní platiť zo svojej hrubej mzdy, resp. vymeriavacieho základu odvody na starobné poistenie do Sociálnej poisťovne vo výške 18%. Ak poistenec nie je účastníkom druhého piliera, celé jeho 18%-né odvody ostávajú v Sociálnej poisťovni. Ak je poistenec účastníkom druhého piliera, časť peňazí zo Sociálnej poisťovne je hneď odvedená na osobný dôchodkový účet poistenca v jeho DSS. Do septembra 2012 to predstavovalo 9% z hrubej mzdy. 9% zostalo v prvom pilieri. Vplyvom odvodov do druhého piliera došlo k zníženiu príjmov prvého piliera a začal narastať deficit prvého piliera v Sociálnej poisťovni, ktorý je nevyhnutné každý rok vykrývať zo

štátneho rozpočtu. Na financovanie výpadku príjmov v sociálnej poisťovni sa prioritne použili peniaze z privatizácie štátneho majetku. V súčasnosti však už táto možnosť nie je a preto bol druhý pilier niekoľkokrát otvorený a tiež bol znížený odvod do druhého piliera. Novelou zákona platnou od 1. septembra 2012 bol pomer odvodov zmenený na 14% do prvého piliera a 4% do druhého piliera. Tento pomer má ostať v platnosti do konca roku 2016. Podľa súčasného nastavenia sa majú v rokoch 2017-2024 zvyšovať odvody do druhého piliera o 0,25% ročne, bez zmeny celkovej 18%-nej výšky odvodov. Znamená to, že od roku 2024 by výška odvodov do prvého a druhého piliera bola 12% a 6%. To, či sa toto uskutoční bude závisieť od vývoja ekonomiky.

Výška dôchodkov z I. piliera

Výška dôchodku v priebežnom pilieri závisí od doby poistenia a priemerného osobného mzdového bodu. Dôchodok sa vypočíta ako súčin počtu odpracovaných rokov, priemerného osobného mzdového bodu a tzv. aktuálnej dôchodkovej hodnoty. Teda výška starobného dôchodku je

$$SD = POMB * R * ADH$$

kde *POMB* je priemerný osobný mzdový bod, *R* je doba poistenia a *ADH* je aktuálna dôchodková hodnota.

Osobný mzdový bod je pomer sumy z ktorej platí klient poistné a 12násobku priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve. Osobný mzdový bod môže dosiahnuť maximálnu hodnotu 3, jeho minimálna hodnota je 0,3. Priemerný osobný mzdový bod sa vypočíta ako priemer osobných mzdových bodov za roky keď bol občan poistený. Po výpočte *POMB* uvedeným spôsobom dostávame neupravený *POMB*, ktorý sa následne ešte mierne upravuje v rámci solidarity priebežného piliera. Upravený *POMB* získame tak, že osobám s neupraveným *POMB* nad 1,25 započítame z časti prevyšujúcej 1,25 nie všetko, ale len časť, a naopak, osobám s neupraveným *POMB* nižším ako 1 sa pripočíta istá časť rozdielu. Z hodnoty *POMB* od 1,25 do 3 sa započítava v roku 2013 80 %, v roku 2014 76 %, 2015 72 %, 2016 68 %, 2017 64 %, 2018 a nasledujúcich rokoch 60 %, čím sa lepšie zarábajúcim poistencom dôchodok znižuje. Zároveň menej zarábajúcim poistencom sa pripočíta podľa § 63 ods. 4 k *POMB* v hodnote nižšej ako 1,0 z rozdielu medzi hodnotou 1,0 a *POMB* v roku 2013 17%, v roku 2014 18 %, 2015 19 %, 2016 20 %, 2017 21 %, 2018 a nasledujúcich rokoch 22%, čím sa na úkor lepšie zarábajúcich dôchodok menej zarábajúcim zvyšuje.

Aktuálna dôchodková hodnota je peňažným vyjadrením jedného dôchodkového bodu. Na rok 2016 bola stanovená Sociálnou poisťovňou podľa § 64 ods. 3 zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení zákona č.

721/2004 Z. z., na 10,9930 EUR. V nasledujúcich rokoch sa bude jej výška meniť podľa toho, ako sa zmení pomer priemerných miezd za 3. štvrťrok dvoch predchádzajúcich kalendárnych rokov. Výšku dôchodkovej hodnoty bude každoročne stanovovať ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny.

Udržiateľnosť dôchodkového systému v SR

Kľúčovými požiadavkami dlhodobého fungovania dôchodkového systému sú udržiateľnosť a stabilita dôchodkového systému. Podľa Škrovánkovej a Simonka (2015) udržiateľnosť systému môžeme definovať ako akceptáciu prispievania do systému z hľadiska občanov – či občania sú ochotní a solidárni poskytovať finančné prostriedky takému typu dôchodkového systému, ktorý im zaručuje v ich dôchodkovom veku vrátenie týchto peňažných prostriedkov v adekvátnom množstve. Stabilitu systému môžeme opísať odolnosťou tohto dôchodkového systému voči zmene demografických, ekonomických a iných faktorov ovplyvňujúcich jeho fungovanie. Ďalšie analýzy možno nájsť v prácach Filu a Juráňovej (2015), Rievajovej a kol. (2011).

Systém sociálneho zabezpečenia je pálčivou témou, často dochádza k zmenám v jeho nastaveniach. Sociálna politika má tú jedinečnú vlastnosť, že sa týka každého občana. Bez modernizácie dôchodkového systému by priebežný dôchodkový systém v SR pri odhadovaných demografických zmenách do roku 2050 dosahoval neudržateľný deficit, ktorý sa predpokladá vo výške približne 5 biliónov €. Na grafe 1 možno vidieť predikciu príjmov a výdavkov dôchodkového systému pri dnešnom nastavení parametrov.

Graf 1: Predikcia príjmov a výdavkov I. piliera

Graph 1: Prediction of incomes and expenditures of first pillar

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov ministerstva financií

Deficit dôchodkového systému ovplyvňujú predovšetkým parametre: vek odchodu do dôchodku, miera náhrady starobných dôchodkov, výška odvodov na starobné poistenie a maximálny prípustný neupravený *POMB*.

Vek odchodu do dôchodku

Z hľadiska dlhodobej udržateľnosti dôchodkového systému, jedným z kľúčových parametrov v prvom pilieri je vek odchodu do dôchodku. V súčasnosti je zákonom stanovený jednotný dôchodkový vek 62 rokov u mužov aj žien. Začne sa však uplatňovať až u mužov narodených v období od roku 1946 vrátane a u žien narodených od roku 1962 vrátane. Do roku 2024 bude dôchodkový vek žien postupne dobíchať dôchodkový vek mužov.

Rozhodujúcim faktorom vplývajúcim na príjmy a výdavky I. piliera však nie je samotný vek odchodu do dôchodku, ale doba poberania dôchodku, ktorá závisí od priemernej dĺžky života. Podľa Štatistického úradu SR sa priemerná dĺžka dožitia stále predlžuje a v roku 2014 stredná dĺžka života muža dosiahla 72,90 roka, dĺžka života ženy 79,61 roka. Teda doba vyplácania dôchodku pre muža je v priemere 10,9 roka a ženy 17,6 roka. Z tohto dôvodu sa vek odchodu do dôchodku bude musieť zvyšovať v závislosti od vývoja priemernej dĺžky dožitia. Pri dnešnom nastavení to znamená približne 60-70 dní za rok. Aj toto zvyšovanie však je možné maximálne do 70 rokov, nakoľko starší ľudia už nebudú schopní sa uplatniť na trhu práce. Graf 2 zobrazuje priemernú dĺžku dožitia 62 ročného človeka.

Graf 2: Priemerná dĺžka dožitia 62 ročného človeka

Graph 2: Average length of survival the humans of age 62 year

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov VDC infostat

Výška miery náhrady

Mieru náhrady starobných dôchodkov definujeme ako pomer priemerného starobného dôchodku a priemernej hrubej mzdy. Na grafe 3 je znázornená priemerná mzda a priemerný dôchodok. Miera náhrady z I. piliera kolíše v jednotlivých rokoch od 44% do 47,3%.

Graf 3: Priemerná mzda a priemerný dôchodok

Graph 3: Average salary and average pension

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Sociálnej poisťovne

I. pilier dôchodkového systému nebude vytvárať deficit, ak bude splnená rovnica ekvivalencie, teda príjmy od prispievateľov sa budú rovnať výdajom na vyplácané dôchodky

$$PP * pm * c = PD * pd$$

kde PP - počet pracujúcich prispievateľov, pm - priemerná mzda, c - sadzba poistného na dôchodkové poistenie, PD - počet poberateľov dôchodok, pd - priemerný dôchodok. Odtiaľ miera náhrady

$$\frac{Pd}{Pm} = c * \frac{PP}{PD}$$

Ak fixujeme sadzbu poistného na súčasnej úrovni 18% a vyjdeme z predikcie počtu pracujúcich a počtu dôchodcov (graf 4), dostaneme predikciu miery náhrady zobrazenú na grafe 5.

Graf 4: Predikcia počtu pracujúcich a počtu dôchodcov

Graph 4: Prediction of number of workers and number of pensioners

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Európskej komisie

Graf 5: Predikcia miery náhrady z I. piliera

Graph 5: Prediction of replacement rates from the first pillar

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výpočtov

Vidíme, že pri súčasnom nastavení by miera náhrady klesla v roku 2060 iba na 16,6%, čo je nepripustné, nakoľko by sa výrazne znížila životná úroveň občanov v poproduktívnom veku, čo by malo následne vplyv na celú ekonomiku.

Zvýšenie odvodov na starobné poistenie

Súčasná výška odvodov na starobné poistenie je 18% z hrubej mzdy. Zo vzorca (2) vyplýva, že sadzba poistného je

$$c = \frac{PD}{PP} * \frac{Pd}{Pm}$$

Ak chceme udržať rovnováhu systému, sadzba poistného na dôchodkové poistenie sa musí rovnať súčinu benefit ratio (pomer priemerného dôchodku k priemernej mzde) a dependency ratio (pomer dôchodcov a prispievajúcich platiteľov).

Pri využití údajov z poslednej oficiálnej správy o starnutí, ktorú každý tretí rok vydáva Európska komisia a zachovaní miery náhrady, t.j. pomeru priemerného dôchodku k priemernej mzde na úrovni 50% a zachovaní ostatných parametrov, dostaneme predikciu sadzby odvodov na starobné poistenie (graf 6).

Graf 6: Predikcia sadzby odvodov na starobné poistenie

Graph 6: Prediction of the rate of contributions for pension insurance

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výpočtov

Z predikcie vyplýva, že už v roku 2025 by musela byť sadzba poistného 35% a do roku 2060 by stúpila na 54,3%, čo je neprípustné, nakoľko existujú ešte iné druhy sociálnych odvodov a tiež odvody na zdravotné poistenie. Ak by sa odvody na starobné poistenie zvýšili napr. na 30%, celková výška odvodov by prekročila 60%, čo je na hranici únosnosti. Vyššie celkové odvodové zaťaženie by bolo zrejme neúnosné ako pre zamestnancov, tak aj pre zamestnávateľov a malo by negatívny vplyv na rast zamestnanosti.

Záver

Výsledky analýzy ukazujú, že udržateľnosť systému dôchodkového zabezpečenia v podmienkach starnúcej populácie nie je možné dosiahnuť bez zásadných úprav parametrov dôchodkového systému. Treba však podotknúť, že jednotlivé parametre prvého piliera nie je možné veľmi významne meniť, nakoľko by zmeny neboli únosné. Dôchodkový vek je možné predlžovať maximálne do 70 rokov z hľadiska zdravotného stavu obyvateľstva. Zvyšovanie odvodov na starobné poistenie má svoju hornú hranicu niekde okolo 30% z hrubej mzdy. Mieru náhrady odporúčame ponechať na súčasnej úrovni, aby sa výrazne neznížila kvalita života dôchodcov. Z analýz však vyplýva, že takéto jednoparametrické zmeny nedokážu zabezpečiť udržateľnosť systému a preto navrhujeme uskutočniť zmenu viacerých parametrov I. piliera a výrazne podporovať sporenie v druhom a treťom pilieri.

Literatúra

- BELANOVÁ, K. 2012. Prístupy k stanoveniu hodnoty reálnych opcií. In *Finančné trhy*, vol. 5. ISSN 1336-5711.
- EURÓPSKA KOMISIA. [Online] 2015. [2016-25-02.] Dostupné: http://europa.eu/epc/pdf/ageing_report_2015_en.pdf.
- FILA, M. – JURÁŇOVÁ, K. 2015. Human capital management: evaluation of selected unemployment aspects. In *The Economic Annals – XXI Journal*. ISSN 1728-6220, no. 3-4(1), pp. 105-108.
- MINISTERSTVO FINANCIÍ SR. [Online]. [2016-12-02]. Dostupné: http://www.mfsr.sk/Components/CategoryDocuments/s_LoadDocument.aspx
- PROJECT M GLOBAL PENSION ATLAS. 2016. [Online]. [2016-25-09]. Dostupné: http://projectm-online.com/app/specials/pensionatlas/assets/PROJECTM_Atlas_BR_106.pdf
- RIEVAJOVÁ, E. a kol. 2011. *Sociálne zabezpečenie*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2011. ISBN 987-80-225-3190-0.
- ŠKROVÁNKOVÁ, L. – SIMONKA, Z. 2015. Analýza dôchodkového systému v súčasnosti. In *Ekonomické rozhlady*. ISSN 0323-262X, 2015, roč. 44, č. 2.
- ZÁKON č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení.

ZÁKON č. 43/2004 Z. z. o starobnom dôchodkovom sporení.

Internetové zdroje:

<http://www.socpoist.sk/kumulativne-vydavky-na-dochodkove-davky/1645s>

<https://slovak.statistics.sk/>

<http://www.infostat.sk/vdc/sk/>

PENSION SYSTEMS IN SLOVAKIA AND ITS SUSTAINABILITY

Summary

The pension system should provide adequate living standards of citizens in the post - productive age, but also should not to excessive burdens the public finances. Key requirements for long-term operation of this system are sustainability and stability. Results of the analysis show that the sustainability of pension systems in the aging population cannot be achieved without major adaptations of the parameters of the pension system. But we note that the various parameters of the first pillar cannot be changed very significantly, because the changes would not to be acceptable. Retirement age may be extended up to 70 years in terms of population health. Increasing contributions to the pension insurance has an upper limit somewhere around 30% of gross salary. Replacement rate is recommended to keep on the current level therefore, in order to significantly not decreasing the quality of life of pensioners. The analyze show, however, that change of one-parameter cannot ensure the sustainability of systems, and therefore we propose to change more parameters of the first pillar and strongly encourage saving in the second and third pillar.

Doc. RNDr. Marta Urbaníková, CSc.

Doc. Ing. Viera Papcunová, PhD.

Ústav ekonomiky a manažmentu FPV UKF v Nitre

Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E-mail: murbanikova@ukf.sk, vpapcunova@ukf.sk